

प्रकरण पाचवे

बँकेचे आर्थिक स्पर्ध
=====

या प्रकरणामध्ये रयत सेवक सहकारी बँकेची आर्थिक परिस्थिती अभ्यासण्यात आली आहे. या संदर्भात बँकेचे उत्पन्न, खर्च, राखीव निधी, रोखता, लाभता यांचे मूल्यमापन करून बँकेच्या एकूण आर्थिक व्यवहारांचे सिंहावलोकन करण्यात आले आहे.

५.१ बँकेचा खर्च :

बँकांचा खर्च प्रामुख्याने दोन विभागात विभागता येईल. एक म्हणजे ठेवींवरील व्याज आणि दुसरा म्हणजे, बँकेच्या व्यवस्थापनाचा खर्च. या दोन्हीमध्ये ठेवींवरील व्याजाचा हिस्सा मोठा असतो. तथापी बँकेचे व्यवहार वाढत जातील तसे व्यवस्थापनाचा खर्च वेगाने वाढत जातो. याकरिता एकूण खर्चातील वाढीची नोंद घेणे जरूरीचे असते. त्याचप्रमाणे या वाढीमध्ये ठेवींवरील व्याजाचा खर्च आणि व्यवस्थापनाचा खर्च यांच्या तौलनिक वाढीत कसा फरक पडला आहे हे समजून घेणे उद्बोधक ठरते.

रयत सेवक सहकारी बँकेच्या एकूण खर्चातील बदल कसे झाले आहेत याचा तपशील तक्ता ५.१ मध्ये दिला आहे.

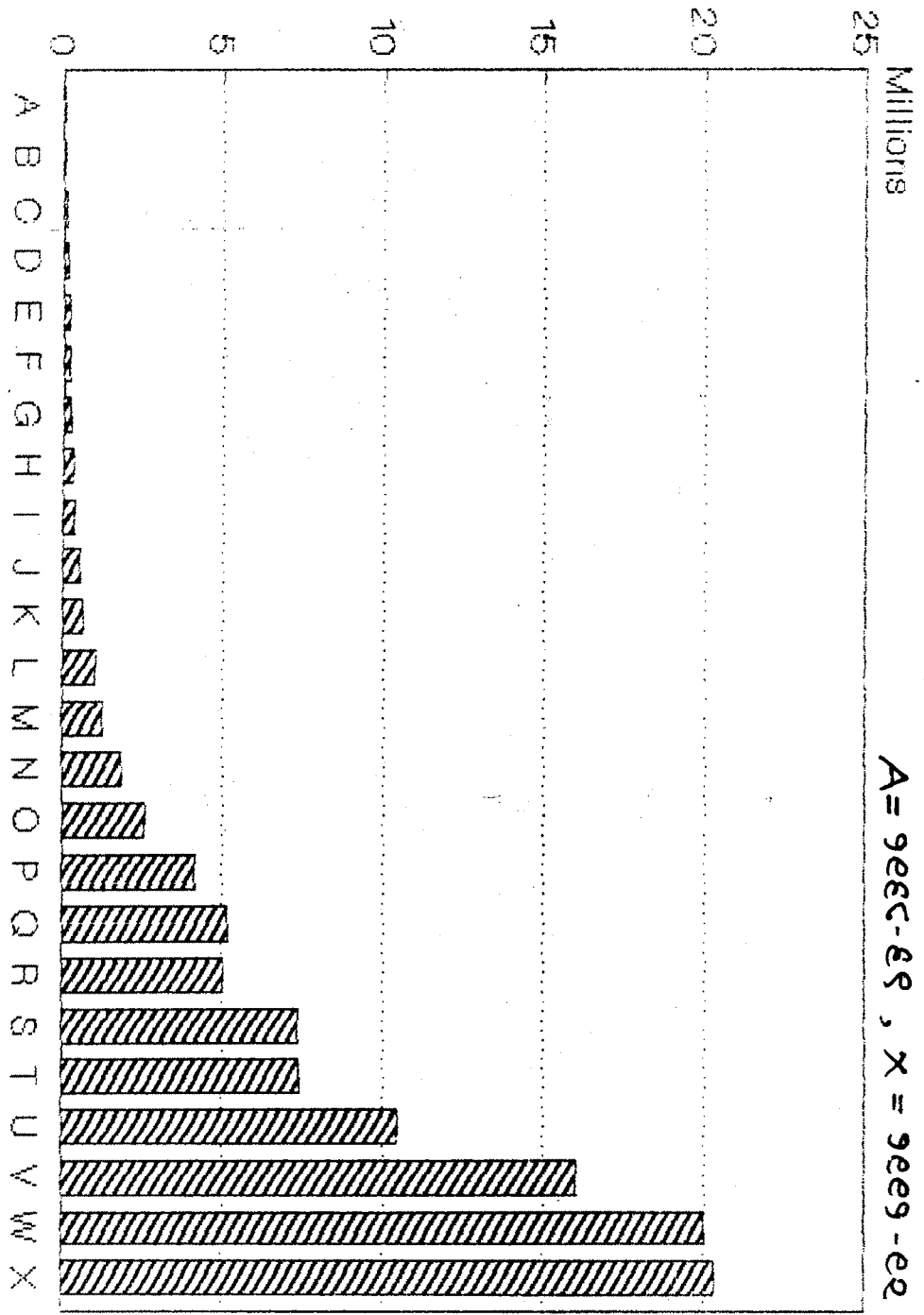
रक्षा विभाग, रक्षा मंत्रालय, भारत

[१२६६-२३ सं. १२६६-२३]

क्र.सं.	वर्ग	राज्य/उप-राज्य	व्यक्तिगत/निदेशांक	प्राथमिकता/मार्ग	ठेका/व्याज	उप-व्यय/वर्ग (₹)	व्यय/वर्ग (₹)	व्यय/वर्ग (₹)	व्यय/वर्ग (₹)	व्यय/वर्ग (₹)
१२६६-२३			१००	३१, १०२	५४, ५२२	२५, २४६	४५, ४२८	-	-	-
१२६६-२३			१३३. २८	४५, ९४४	५५, ८८४	२५, ८८४	५४, १११	-	-	-
१२६६-२३			१५५. २२	५४, ७९२	६०, ७५२	३५, ७६५	५४, ७९२	-	-	-
१२६६-२३			२३३. ४७	५६, ०००	७३, ०००	३७, १२२	३७, १२२	-	-	-
१२६६-२३			३३३. २६	८५, ६८९	९८, ६८९	६३, ५७७	६३, ५७७	-	-	-
१२६६-२३			३४३. ६७	९, ०५५, १२२	९, ०५५, १२२	६०, ६५३	६०, ६५३	-	-	-
१२६६-२३			४५४. २७	९, ६५, ३१३	९, ६५, ३१३	६३, ८३८	६३, ८३८	-	-	-
१२६६-२३			५०६. ५१	३, १५, ७९६	३, १५, ७९६	१, ११, ०४०	१, ११, ०४०	-	-	-
१२६६-२३			६२२. ७५	३, ६३, ८५२	३, ६३, ८५२	८५, ४५६	८५, ४५६	६१, ०००	१. ६८	१. ३२
१२६६-२३			६३३. ६१	३, ३३, ८३०	३, ३३, ८३०	५, ०५, ७८७	३८, ०१६	६, ०००	१. ३२	१. ३२
१२६६-२३			११५७. ८३	४, ३३, ९४४	४, ३३, ९४४	३, १६, ५४७	३३, ३३	८, ८००	१. ३२	१. ३२
१२६६-२३			१८०७. ६८	६, ५४, ६९४	६, ५४, ६९४	३, ७९, ५५३	३, ७९, ५५३	५, ०००	०. ४८	०. ४८
१२६६-२३			२२५२. १७	९, २५, १५३	९, २५, १५३	३, ४३, ८७०	३, ४३, ८७०	१२, ७९८	१. १५	१. १५
१२६६-२३			३२५८. ३४	१४, ४३, ३५९	१४, ४३, ३५९	४, ०६, ४९८	४, ०६, ४९८	८, ६६०	०. ४८	०. ४८
१२६६-२३			४५१५. ५१	३०, ६५, ७९६	३०, ६५, ७९६	४, ८६, ६१०	४, ८६, ६१०	२३, ०००	०. ८५	०. ८५
१२६६-२३			५२२८. ११	३४, ३३, ७६१	३४, ३३, ७६१	६, ८३, ७३१	६, ८३, ७३१	१५, ००१	०. १५	०. १५
१२६६-२३			६०९८. ३१	३६, २६, २५७	३६, २६, २५७	११, ६९, ५०१	११, ६९, ५०१	३, ६७, ६४५	७. ६०	७. ६०
१२६६-२३			८८६३. ४९	४०, २६, ८२४	४०, २६, ८२४	६, ८५, ७६३	६, ८५, ७६३	४१, ८५८	०. ८३	०. ८३
१२६६-२३			१२२४. ९८	४५, ८२	४५, ८२	१४, ०३, ५८६	१४, ०३, ५८६	१७, ६२७	०. २३	०. २३
१२६६-२३			१२२९. ०४	०. ५३	०. ५३	१६, ७३, ९९०	१६, ७३, ९९०	४५, ०८०	०. ६०	०. ६०
१२६६-२३			१८३०. ६९	८३, ४३, ७४८	८३, ४३, ७४८	२१, ७६, १६५	२१, ७६, १६५	२१, २३८	०. ३०	०. ३०
१२६६-२३			२८०८. ७८	५३. ४८	५३. ४८	२५, ९०, ९५८	२५, ९०, ९५८	१, ३६, ८००	०. ७९	०. ७९
१२६६-२३			३५०९. १८	२४. ९६	२४. ९६	३५, १६, २७७	३५, १६, २७७	३०, ७००	०. १५	०. १५
१२६६-२३			३५६५. १३	१. ५६	१. ५६	४३, ४३, ११७	४३, ४३, ११७	१०, १०, ०००	४. ९६	४. ९६

टीप : रकाना ५ मधील व्याजारे आढेके ठेकावर दिलेले व्याज व अन्य संस्थाकडून झालेल्या कर्जावरील व्याज यांचो बेरोज होय.
 संकेत : तंत्रिक.

व्यंजन वर्णमाला

बँकेचा व्यवस्थापन आणि अन्य स्वरूपाचा खर्च वाढत गेला तसे एकूण खर्चाचे प्रमाण वाढत गेल्याचे दिसते. १९६८-६९ साली बँकेचा एकूण खर्च ५७,०४८ रुपये होता. १९९१-९२ ला तो २,०३,३७,६८७ रुपयांपर्यंत फुगला. ही वाढ ३५६ पटींची होती. बँकेच्या खर्चाचा निर्देशांक त्यामुळे १९६८-६९ सालच्या १०० वरून १९९१-९२ मध्ये ३५,६५०.१३ या उंचीवर पोचला. बँकेच्या खर्चाच्या प्रतिवर्षी वाढीची टक्केवारी पाहिली असता २४ वर्षांतील पाच वर्षांचा अपवाद काळता ती दोन अंकी राहिली.

बँकेच्या एकूण खर्चांमध्ये ठेवींवरील व्याज खर्च, व्यवस्थापनावरील खर्च आणि तरुदी यांचा समावेश आहे. बँकेचा ठेवींवरील व्याजाचा खर्च १९७२-७३ आणि १९९१-९२ या फक्त दोन वर्षी पूर्वीच्या वर्षांपेक्षा कमी झाला. अन्यतः तो सतत वाढतच गेला. बँकेच्या ठेवींवरील व्याजाच्या खर्चाची एकूण खर्चाशी असणारी टक्केवारी १९६८-६९ साली ५४.५२ एवढी होती. ती १९८३-८४ साली ८३.२५ पर्यंत वर गेली. बँकेच्या या खर्चाची टक्केवारी १९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळात ५४.५२ ते ८३.८५ या दरम्यान बदलत राहिली.

बँकेच्या व्यवस्थापनावरील खर्च १९६८-६९ साली २५,९४६ रुपये एवढा होता. तो नंतर वाढता राहून १९९१-९२ मध्ये ५२,८३,११७ रुपयांपर्यंत पोचल्याने वाढ २०३ पटींची झाली. २४ वर्षांतील ४ वर्षांचा अपवाद काळता तो सातत्याने वाढत गेलेला आहे. व्यवस्थापन खर्चाची एकूण खर्चाशी असणारी टक्केवारी पाहता १९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळात ती १६.१६ ते ५१.०६ या दरम्यान कमीजास्त झाली.

बँकेने १९७६-७७ पासून तरतुदींना सुस्वात केली. १९६८-६९ ला त्या ६,००० रुपये होत्या, तर १९९१-९२ ला १०,१०,००० रुपयांपर्यंत वाढल्या. ही

वाढ १६८ पर्तींची होती. बँकेच्याया प्रकारच्या खर्चाची एकूण खर्चाशी असणारी टक्केवारी १९७६-७७ मध्ये १.६८ होती, ती १९९१-९२ ला ४.९६ झाली. सर्वात कमी खर्च असणारी ही बाब आहे.

या सर्व विश्लेषणावरून असे म्हणता येते की, रयत सेवक सहकारी बँकेच्या एकूण खर्चात नियंत्रित वाढ झालेली आहे. विशेषतः व्यवस्थापकीय खर्चात बँकेने खूप दक्षता पाळली आहे. या व्यवस्थापन खर्चावर योग्य नियंत्रण राहिल्यामुळे एकूण खर्चावरही ते राहू शकते. व्याजाच्या पोटी खर्च होणारी रक्कम ही ठेवींच्या वाढीशी निगडित असल्यामुळे ती कितीही वाढली तरी त्याचा दुष्परिणाम बँकेच्या आर्थिक व्यवहारावर होत नाही. ठेवी वाढल्याने जरी कर्जव्यवहार वाढविण्यात काही अडचणी आल्या तरी, ठेव रक्कम अन्य ठिकाणी गुंतविता येऊ शकते.

तकत्यावरून एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवते की, ठेवी वेगाने वाढत गेल्याने त्यावरील देय व्याजाची रक्कमही वेगाने वाढली. तसेच बँकेच्या कार्याचा व्याप वाढत गेल्याने व्यवस्थापनावरील खर्चही वाढला असे असले तरी, व्याज खर्चाच्या वाढीचा दर व्यवस्थापन खर्चाच्या वाढीच्या दरापेक्षा जास्त राहिला. थोडक्यात, बँकेच्या एकूण खर्चात व्याज खर्चाचे मोठे प्राबल्य आहे हे स्पष्टपणे आढळते.

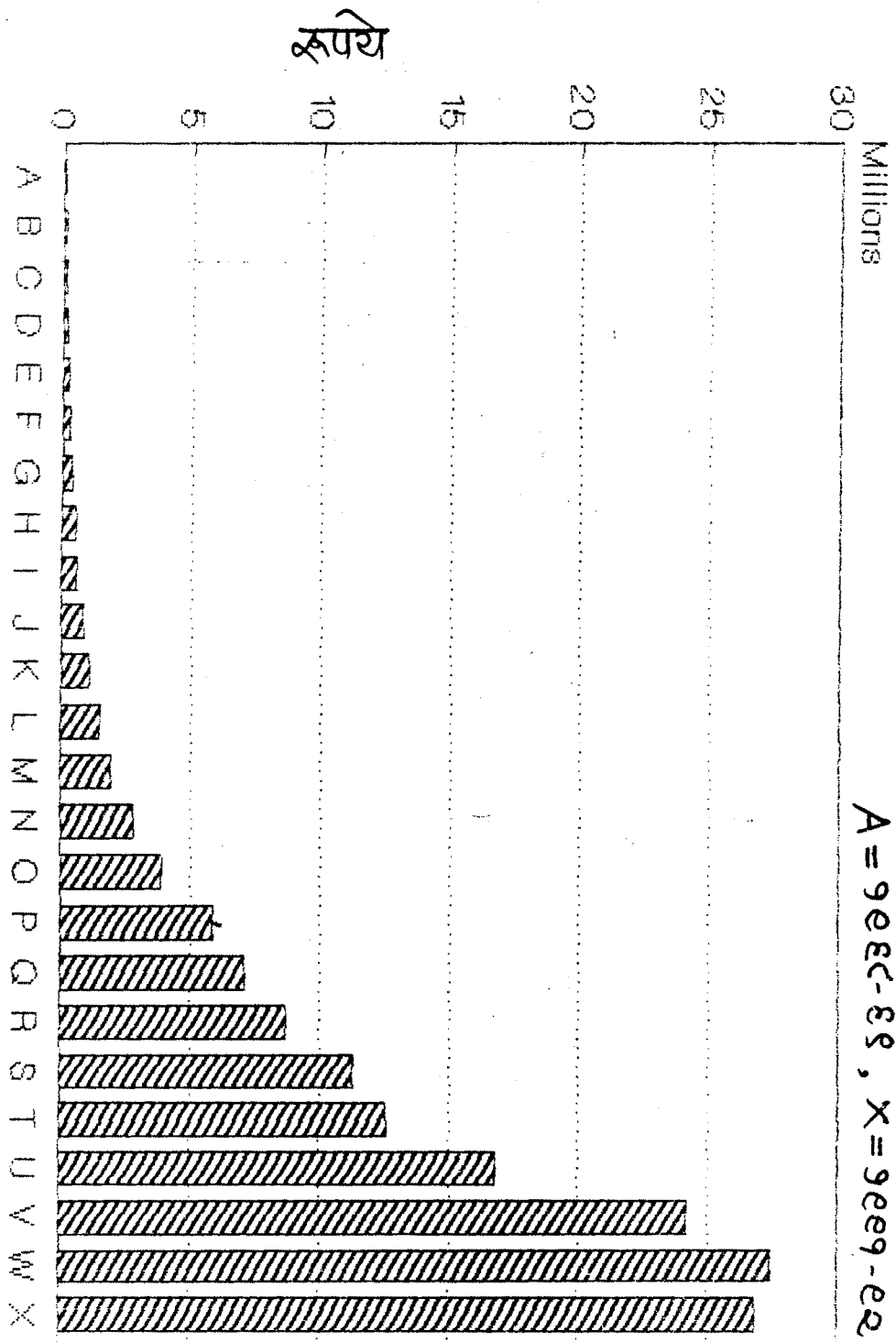
५.२ बँकेने उत्पन्न :

बँका भाग भांडवल आणि विविध प्रकारच्या ठेवी यांच्या रूपाने पैसा गोळा करतात. हा सर्व पैसा दुस-यांचा असतो. त्यावर त्यांना मोबदला देण्याची बँकेची जबाबदारी असते. ती पूर्ण करण्याकरिता बँकेला तो पैसा किफायतशीरपणे गुंतविणे अनिवार्य असते. कर्जे देणे हा या गुंतवणुकीतील सर्वात महत्त्वाचा मार्ग. बँकेला त्यावर व्याजरूपाने उत्पन्न मिळते. त्याखेरीज

काही रक्कम अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन साधनांत गुंतवून बँका उत्पन्न मिळवितात. या सर्व उत्पन्नातूनच बँकेला आपली सर्व देणी भागवून काही नफाही कमवावा लागतो. या संदर्भात एक साख्खी तयार होते ती अशी, बँकेकडे ठेवी जेवढ्या जास्त म्हणजे अखेरीस उत्पन्नाचा बँकेच्या नफ्याशी संबंध असतो. त्याकरिता बँकेच्या उत्पन्नात कालौघात कशी वाढ होते गेली हे पहिल्यांदा जाणून घेणे उपयुक्त ठरेल.

रयत सेवक सहकारी बँकेच्या उत्पन्न बदलाचा तपशील तक्ता ५.२ मध्ये दिला आहे.

वेकरी स्थूल

बैकेचे उत्पन्न
=====

वर्ष	उत्पन्न (स्मये)	निर्देशांक	प्रतिवर्षी वाढ (टक्के)
१९६८-६९	८२,८४९	१००	—
१९६९-७०	१,०६,६२०	१२८.६९	२८.६९
१९७०-७१	१,४२,२५२	१७१.७०	३३.४२
१९७१-७२	१,८०,४६१	२१७.८२	२६.८६
१९७२-७३	२,४२,४४२	२९२.६३	३४.३५
१९७३-७४	२,६२,५९३	३१८.१६	८.७२
१९७४-७५	३,७२,६२२	४४९.७६	४१.३६
१९७५-७६	५,३७,५८७	६४८.८८	४४.२७
१९७६-७७	६,१२,९८७	७३९.७९	१४.०२
१९७७-७८	८,८४,५६०	१,०६७.६७	४४.३०
१९७८-७९	१०,८०,११४	१,३०३.७१	२२.११
१९७९-८०	१५,४७,६३६	१,८६८.००	४३.२८
१९८०-८१	१९,७२,०६५	२,३८०.२९	२७.४२
१९८१-८२	२८,०२,३२२	३,३८२.४२	४२.११
१९८२-८३	३८,६५,६९७	४,६६५.९१	३७.९५
१९८३-८४	५८,७५,२९०	७,०९१.५०	५१.९९
१९८४-८५	७१,०१,४६३	८,५७१.५०	२०.८७
१९८५-८६	८७,०६,४७९	१०,५०८.७६	२२.६०
१९८६-८७	१,१३,१५,३७५	१३,६५७.८३	२९.९६
१९८७-८८	१,२६,१४,६९६	१५,२२६.१३	११.४८
१९८८-८९	१,६८,०७,०५१	२०,२८६.३६	३३.२३
१९८९-९०	२,४१,४६,५०४	२९,१४५.१९	४३.६७
१९९०-९१	३,७३,९३,८२४	३३,०६४.७६	१३.४५
१९९१-९२	२,६८,१३,९७३	३२,३६४.८७	- २.११

संदर्भ - तत्रैव.

बँकेने आपले कर्ज व्यवहार वाढवीत आणि गुंतवणुकीची रचना बदलत उत्पन्न मिळविले आहे. १९६८-६९ साली बँकेचे उत्पन्न ८२,८४९ रुपये होते. १९९१-९२ सालचा अपवाद वगळता बँकेचे उत्पन्न सतत वाढत गेले. १९९०-९१ सालचे बँकेचे उत्पन्न २.७३,९३,८२४ रुपये झाले. ही वाढ ३३० पटींची होती. बँकेच्या उत्पन्नाचा दिर्घशांक पाहिल्यास १९६८-६९ च्या तुलनेने १९९१-९२ मध्ये तो ३२,३६४.८७ एवढा होता. तक्त्यावरून असे दिसून येते की, १९९१-९२ हे एकवर्ष असे आहे की, बँकेच्या उत्पन्नाच्या वार्षिक वाढीची टक्केवारी उणे झालेली आहे. तसेच १९७३-७४ सालचा अपवाद वगळता उत्पन्नाच्या वार्षिक वाढीची टक्केवारी दोन अंकात राहिली. १९६८-६९ ते १९९०-९१ या २३ वर्षांत बँकेच्या उत्पन्नाच्या वार्षिक वाढीची टक्केवारी ८.७२ ते ५१.९९ या दरम्यान राहिली.

रयत सेवक सहकारी बँकेने जास्तीत जास्त ठेवींचे संकलन करून आपला कर्जव्यवहार वाढविला. गुंतवणूक व्यवहार रोखता, सुरक्षितता विचारात घेऊन केले. या सर्वांचा परिपाक म्हणून उत्पन्नात सतत वाढ होत राहिली. उत्पन्नातील वाढत्या रकमेमुळे नफा वाढण्यालाही मदत झाली. विशेष म्हणजे, १९७८-७९ ते १९९०-९१ या काळात बँकेचे उत्पन्न वाढीने वांगलाच वेग घेतलेला होता.

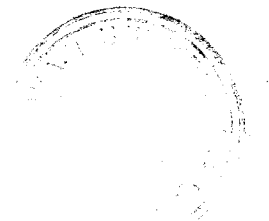
५.३ स्तूप नफा :

५.३.१ उत्पन्नातील वाढावा :

व्यक्सायासाठी केला जाणारा एकूण खर्च आणि त्यातून मिळणारे एकूण उत्पन्न यांच्या वजावटीतून त्या व्यक्सायाला मिळणारे निव्वळ उत्पन्न समजते. निव्वळ उत्पन्नाची वार्षिक आकडेवारी त्या व्यक्सायाची आर्थिक निष्पत्ती दर्शविते. कोणतीही बँक नफ्याच्या उद्देशानेच स्थापन झालेली

असते. ती सहकारी तत्त्वावर स्थापन झालेली असली तरी सभासदांना सेवा देण्याबरोबरच मर्यादित प्रमाणात का असेना नफा मिळविण्याच्या प्रयत्नात असते. तो मिळाल्याखेरीज विस्तार आणि विकासाच्या आपल्या योजना कार्यान्वित करता येणार नाहीत. उत्पन्न आणि खर्च यांच्या वजावटीतून बँकेला मिळणारा वाटावा म्हणजे बँकेचे निव्वळ उत्पन्न असते. दुस-या अर्थाने बँकेचा तो स्थूल नफा असतो. यावरून बँकेची नफा मिळविण्याची आणि त्याद्वारे आपली आर्थिक स्थिती भक्कमी करण्याची कुक्त किती आहे ते समजते. ही बाबदेखील ठेवीदारांचा बँकेवरील विश्वास वाढविण्यास कारणीभूत ठरते. ठेवींची बाजू या रितीने मजबूत झाल्यास त्यापाठोपाठ कर्जाच्या व्यवहारांचाही वेग वाढतो आणि या साखळी प्रक्रियेतून बँकेच्या निव्वळ उत्पन्नात वाढ होत जाते.

या संदर्भात रयत सेवक सहकारी बँकेची २४ वर्षातील प्रगती कशी होती ते तक्ता ५.३ वरून अजमावता येईल. याठिकाणी एक गोष्ट स्पष्ट केली पाहिजे. बँकांमध्ये स्थूल नफा (उत्पन्नातील वाटावा) मोजताना, मिळालेल्या एकूण उत्पन्नातून ठेवींवरील आणि बँकेने घेतलेल्या कर्जांवरील दिलेले ठाजा केले जाते. सूत्रस्थाने, स्थूल नफा = एकूण उत्पन्न - ठेवी व घेतलेल्या कर्जांवरील व्याज. या सूत्रानुसार रयत सेवक सहकारी बँकेला मिळालेल्या स्थूल नफा म्हणजेच बँकेचा उत्पन्नातील वाटावा होय.

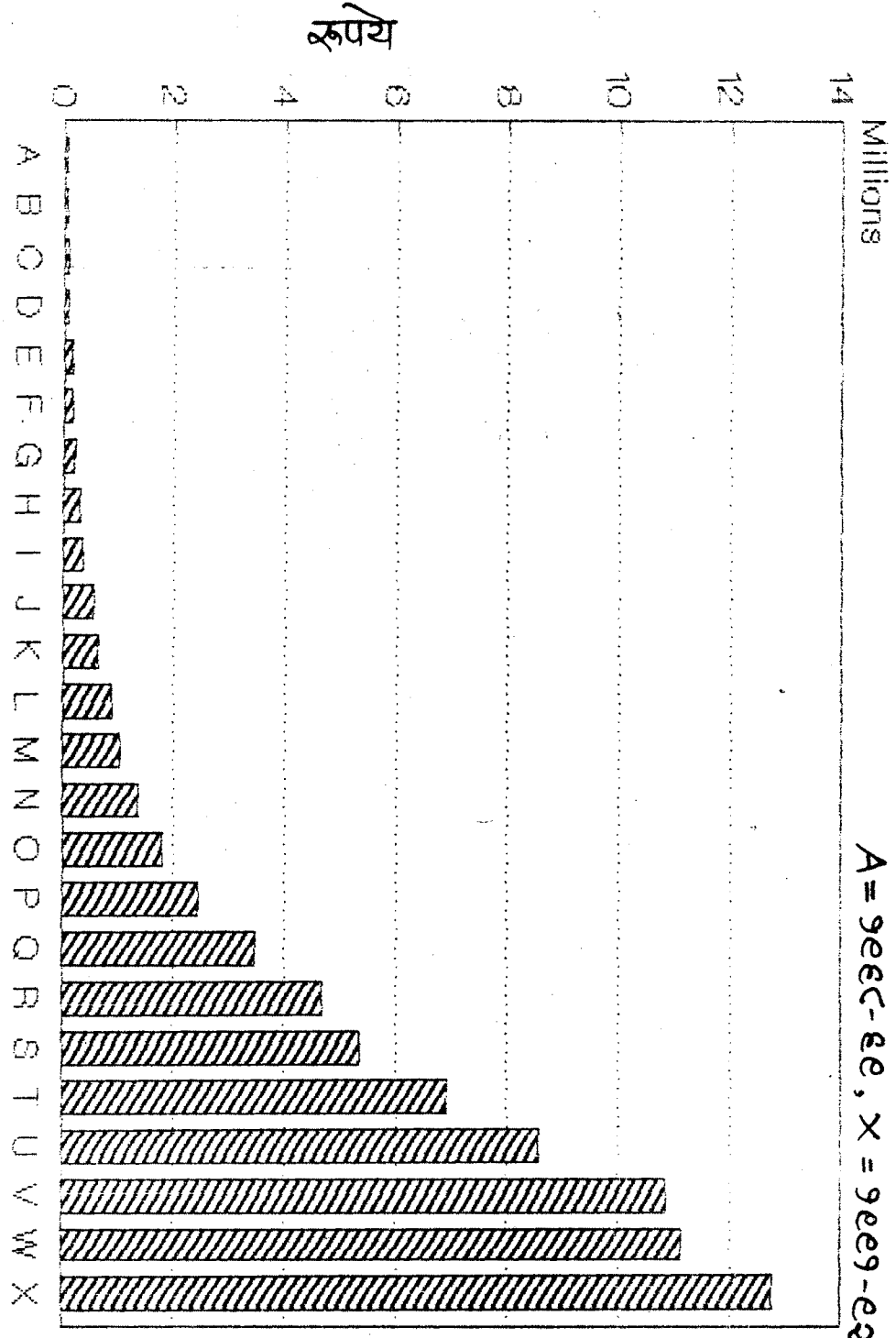
बकिया स्थूल नफा

(१९६८-६९ ते १९९१-९२)

वर्ष	स्थूल नफा (रुपये)	निर्देशांक	वार्षिक वाट (टक्के)
१९६८-६९	५१,७४७	१००.	—
१९६९-७०	६३,६७६	१२३.०५	२३.०५
१९७०-७१	८५,४६०	१६५.१५	३४.२१
१९७१-७२	८४,४६१	१६३.२०	- १.१६
१९७२-७३	१,५२,७५३	२९५.१९	८०.८६
१९७३-७४	१,५८,४७१	३०६.२४	३.७४
१९७४-७५	२,०७,३०९	४००.६२	३०.८२
१९७५-७६	३,१९,८७१	६१८.१४	५४.३०
१९७६-७७	३,४९,१६५	६७४.७५	९.१६
१९७७-७८	५,६१,७४०	१,०८५.५५	६०.८८
१९७८-७९	६,४७,१४०	१,२५०.५८	१४.२०
१९७९-८०	८,९२,९४२	१,७२५.५९	३७.९८
१९८०-८१	१०,४४,९१२	२,०१९.२७	१७.०२
१९८१-८२	१३,५८,९६३	२,६२६.१७	३०.०५
१९८२-८३	१७,९७,९०१	३,४७४.४१	३२.३०
१९८३-८४	२४,४२,५२९	४,७२०.१४	३५.८५
१९८४-८५	३४,७५,२०६	६,७१५.७६	४२.२८
१९८५-८६	४६,७९,६५५	९,०४३.३४	३४.६६
१९८६-८७	५३,६३,१४३	१०,३६४.१६	१४.६०
१९८७-८८	६९,२१,७०६	१३,३७६.०५	२९.०६
१९८८-८९	८५,६४,३०३	१६,५५०.३४	२३.७३
१९८९-९०	१,०८,३९,९४७	२०,९४७.९७	२६.५७
१९९०-९१	१,११,१७,४१७	२१,४८४.१८	२.५५
१९९१-९२	१,२७,६९,४०३	२४,६७६.६१	१४.८६

संदर्भ - तत्रैव.

५१ वक्र्या स्थिते वक्रा

सहकारी तत्त्वावर स्थापन झालेल्या या बँकेने आपल्या सभासदांना सेवा देण्याबरोबर आपल्या कार्याचा विस्तार करताना नफ्याचा विचारही मनात ठेवला होता. याची प्रकृती या तत्त्वावरून येते. आतापर्यंतच्या अन्य घटकांप्रमाणेच या नफ्यातील वाढीमध्येसुद्धा रयत सेवक सहकारी बँकेने घटती क्रमान ठेवली आहे. बँकेचा १९६८-६९ सालचा स्फुल्ल नफा ५१,७४७ रुपये होता. तर १९९१-९२ साली तो १,२७,६९,४०३ रुपये एवढा उंचावला. ही वाढ २४६ पर्तीची होती. १९७१-७२ सालचा अपवाद वगळता बँकेचा स्फुल्ल नफा सतत वाढत गेलेला आहे. स्फुल्ल नफ्यात नेहमी वाढ होत राहिल्याने १९७१-७२ चाच अपवाद वगळता त्याचा निर्देशांकही वाढत राहिला. १९६८-६९ ते १९७८-७९ या काळात निर्देशांक १०० पासून १,२५० पर्यंत गेला. सन १९७९-८० ते १९९१-९२ या काळात तो १,७०० पासून २४,००० पर्यंत वाढत गेला. रयत सेवक सहकारी बँकेच्या स्फुल्ल नफ्यात १९८१-८२ पासून जास्त वेगाने वाढ झाल्याचे दिसून येते. निर्देशांकाप्रमाणेच स्फुल्ल नफ्याची वार्षिक वाढसुद्धा समाधानकारक होती. २४ वर्षांच्या कालखंडात फक्त १९७१-७२ साली वार्षिक वाढ उणे झाली. इतर तीन वर्षांचा अपवाद वगळता वार्षिक वाढ दोन अंकी होती. संपूर्ण कालखंडात चार वर्षांचा अपवाद वगळता वार्षिक वाढ १४ ते ८० टक्क्यांच्या दरम्यान राहिली.

५.३.२ स्फुल्ल नफ्यातील गुणोत्तरे :

स्फुल्ल नफ्यातील म्हणजेच, वाढाव्यातील, बदलांची प्रवृत्ती कशी होते ते पाहिले. असे बदल स्वतंत्ररित्या अभ्यासले तर त्यामधून मर्यादित माहिती उपलब्ध होते. या माहितीचे वेगवेगळे भाग अभ्यासल्याने त्यामधून बँकेच्या व्यवहाराचे आणखी वेगळे पैलू स्पष्ट होतात. एवढेच नव्हे तर, बँकेच्या व्यवहारांचा पाया कितपत मजबूत आहे हेही ध्यानात येते. याकरिता मिळाले वाढाव्याचा संबंध बँकेचे खेळते भांडवल आणि एकूण कर्जे यांच्याशी लावला पाहिजे. त्यासाठी स्फुल्ल नफ्याचे खेळत्या भांडवलाशी गुणोत्तर तसेच एकूण कर्जाशी गुणोत्तर अशी दोन मूलभूत गुणोत्तरे काढावयाची. रयत सेवक सहकारी बँकेच्या बाबतीत हा तपशील तक्ता ५.४ मध्ये दिला आहे.

बैकेच्या स्थूल नफ्याची गुणोत्तरे

वर्ष	स्थूल नफ्याचे खेळत्या भांडवलाशी गुणोत्तर (टक्के)	स्थूल नफ्याचे एकूण कर्जाशी गुणोत्तर (टक्के)
१९६८-६९	३.८८	७.१६
१९६९-७०	३.६२	७.५६
१९७०-७१	३.८५	७.०५
१९७१-७२	३.०३	५.२९
१९७२-७३	५.०७	७.३३
१९७३-७४	३.९०	५.५१
१९७४-७५	४.३४	५.६७
१९७५-७६	५.४९	७.७१
१९७६-७७	४.७९	६.८७
१९७७-७८	६.२४	८.४२
१९७८-७९	५.५०	७.४९
१९७९-८०	५.८२	८.५३
१९८०-८१	४.७४	५.९५
१९८१-८२	४.६२	५.७४
१९८२-८३	४.४०	५.९७
१९८३-८४	५.०३	६.१५
१९८४-८५	६.४६	८.०२
१९८५-८६	६.३५	६.४४
१९८६-८७	६.२६	६.९२
१९८७-८८	७.४८	८.१२
१९८८-८९	५.८६	६.२९
१९८९-९०	५.९६	६.३२
१९९०-९१	५.४४	५.९६
१९९१-९२	६.१४	६.९२

संदर्भ - तत्रैव.

१९६८-६९ साली स्थूल नफ्याचे खेळत्या भांडवलाशी असणारे गुणोत्तर ३.८८ टक्के होते. १९६८-६९ ते १९९१-९२ या २४ वर्षांच्या काळात ते ३.०३ ते ७.४८ या मर्यादित कमीअधिक झाले. १९८७-८८ हे वर्ष सर्वाधिक गुणोत्तर असणारे वर्ष होते.

१९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळातील स्थूल नफ्याचे एकूण कर्जाशी असणारे गुणोत्तर पाहिले असता खेळत्या भांडवलाशी असणा-या गुणोत्तरापेक्षा जास्त होते. १९६८-६९ साली ते ७.१६ टक्के होते आणि २४ वर्षांच्या कालखंडात ते ५.२१ ते ८.५३ या दरम्यान कमीअधिक झाले.

५.४ राखीव व इतर निधी :

बँकेला मिळणारा उत्पन्नातील वाटावा हाच बँकेचा स्थूल नफा असतो. या नफ्यातून भागधारकांचा लाभांश वाटण्यापूर्वी कायदानुसार त्यातून काही वजावटी कराव्या लागतात. महत्त्वाची वजावट म्हणजे विविध प्रकारच्या निर्धींसाठी करावी लागणारी तरतूद. यामध्ये राखीव निधी, हा सर्वात महत्त्वाचा असतो. त्याचाच जोडीला बँकांना बुडितकर्ज निधी, लाभांश समानीकरण निधी अशासारखे निधी राखावे लागतात. याखेरीज बँका आपल्या गरजेनुसार आणि सोईसाठी झारत निधी, धर्मादाय निधी, शिक्षण निधी असे स्वतंत्र निधी निर्माण करीत असतात. या सर्वांसाठी पुरेशी तरतूद करण्यासाठी वाटाव्याचा वापर प्रथमतः केला जातो. अशा प्रकारचे निधी म्हणजे बँकेला लाभणारे आर्थिक पाठबळ असते. या निर्धींची रक्कम किती आहे यावर देखील बँकेच्या ठेवीदारांचा बँकेच्या व्यवहारावरील विश्वास अवलंबून असतो, म्हणून रयत सेवक सहकारी बँकेने याबाबतीत कशी प्रगती केली आहे ते जाणून घेतल्यास बँकेच्या सुदृढतेची आणखी माहिती होईल. यासाठी तक्ता ५.५ चे अक्लोकन करावयाचे आहे. इथे एक गोष्ट स्पष्ट केली पाहिजे. तक्त्यात "राखीव निधी" या शीर्षकाखाली दिलेले आकडे वर विशद केलेल्या सर्व प्रकारच्या निर्धींचे एकमित आकडे आहेत. सोईसाठी त्यांचा एकत्रित उल्लेख "राखीव निधी" असा केला आहे.

श्रीकृष्ण राजीव मिश्री.

क्र. सं.	राजीव मिश्री [संघे]	प्रतिवर्षी वाढ [टक्के]	निव्वळ मरणा [संघे]	राजीव मिश्रीचे निव्वळ मरणाची गुणोत्तर [टक्के]
१९६८-६९	४५, ६५९	-	१३, ३४, ९८०	३.४३
१९६९-७०	५१, ११३	११.४३	१७, ५९, ५८४	३.९०
१९७०-७१	६३, ०३८	२१.३५	२३, २१, १०२	३.७९
१९७१-७२	८०, ५८०	२९.९०	३७, ८५, १९३	३.८९
१९७२-७३	९३, ५०६	१६.०४	३३, ०९, ५०६	३.८२
१९७३-७४	१, १५, ३०५	२३.२१	४०, ५७, ३५७	३.८३
१९७४-७५	१, ३७, ७५३	१९.५७	४७, ७७, ३०१	३.८८
१९७५-७६	१, ७३, ६४३	२६.०५	५८, २१, ४८७	३.९८
१९७६-७७	३, ६३, ६६७	५१.३७	७४, १५, ९३५	४.४४
१९७७-७८	३, ७७, ४३०	४३.८३	९०, ०४, ९३०	४.१९
१९७८-७९	४, ८४, ३५८	२८.३३	१, १७, ६६, २५९	४.१२
१९७९-८०	६, ०८, ४१४	२५.६१	१, ५३, ५०, ८७०	३.९६
१९८०-८१	७, ३१, ९९७	२०.३१	२, ३०, ३०, ११७	३.३२
१९८१-८२	८, ९१, २३२	२१.७५	३, ९४, ३९, ५९२	३.०२
१९८२-८३	११, ६५, ३३४	५३.१८	४, ०८, ६४, ०५२	१.७७
१९८३-८४	१५, १८, २८४	३०.३०	५, २७, ९७, ८८१	२.८७
१९८४-८५	२३, ६७, ७३८	५५.९५	५, ९७, ४०, ११४	३.९६
१९८५-८६	३१, ८३, १९६	३४.३६	८, ३५, २५, ३५०	३.८५
१९८६-८७	४९, २९, ७७६	५४.९७	९, ६३, ६८, ६६२	५.१२
१९८७-८८	६३, ३३, २३५	२६.४२	१०, ६०, ७५, ९२९	५.८८
१९८८-८९	८०, ८७, ३८७	२९.७६	१६, ३९, १५, ३०९	४.९९
१९८९-९०	१, ०३, ६४, ४००	२६.९३	२०, २६, ९५, ७३४	५.०६
१९९०-९१	१, २६, ५५, ९६७	२६.३२	२३, ५७, ६३, २००	५.७४
१९९१-९२	१, ६३, ६३, ३५३	२५.५२	२३, ८९, ७९, ८७४	७.१०

संदर्भ : त्रिभू.

कोणात्याही बँकेचा राखीव निधी आणि इतर निधी जितके जास्त असतील तितकी बँकेची आर्थिक बाजू भक्कम असते. सुखातीच्या काळात निधी ज्यादा गोळा करता येत नाही. जसजशा एकूण ठेवी आणि कर्जव्यवहार वाढतील, गुंतवणूक संरचना सुधारेल आणि नफा वाढेल तसतशी राखीव निधीत वाढ होत जाते. यातून बँकेची रोखता वाढून आर्थिक धोक्यापासून बँक दूर राहू शकते.

रयत सेवक सहकारी बँकेने उत्पन्नातील वाढाव्याच्या वाढीबरोबर आपला राखीव निधी वाढविला आहे. १९६८-६९ साली बँकेचा राखीव निधी ४५,६५९ रुपये होता. तो १९९१-९२ साली १,६२,६२,३५३ रुपये झाला. ही वाढ ३५६ पटींची होती. बँकेच्या राखीव निधीच्या वार्षिक वाढीची टक्केवारी पाहता १९६९-७० साली तो ११.४३ होती, तर शेवटच्या वर्षी ती २५.५२ झाली. १९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळात ती ११.४३ ते ५९.१८ या दरम्यान कमीअधिक झाली.

बँकेची एकूण मत्ता आणि एकूण दायित्व यांच्या वजावटीतून निव्वळ मत्ता मिळते. निव्वळ मत्तेत प्रामुख्याने राखीव निधी, भागभांडवल आणि मत्ता १३,३४,९८० रुपये तर १९९१-९२ साली ती २२,८९,७९.८७४ रुपये होती. ही वाढ १७१ पटींची होती. कालौघात बँकेची निव्वळ मत्ता वाढत गेली. निव्वळ मत्तेमध्ये राखीव निधीचे प्रमाण जितके जास्त असेल तितकी बँकेची आर्थिक परिस्थिती भक्कम असते. रयत सेवक सहकारी बँकेच्या राखीव निधीचे प्रमाण जसे वाढत जाईल तसे राखीव निधीचे निव्वळ मत्तेशी असणारे गुणोत्तर वाढत गेले. १९६८-६९ साली हे गुणोत्तर ३.४२ होते, १९७८-७९ साली ४.१२ आणि १९९१-९२ साली ७.१० झाले. १९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळात बँकेच्या राखीव निधीचे एकूण मत्तेशी असणारे गुणोत्तर १.४४ ते ७.१० टक्क्यांदरम्यान कमीअधिक झाले. १९८६-८७ पासून या गुणोत्तरात सातत्याने वाढ झाली.

५.५ निव्वळ नफा -

५.५.१ निव्वळ नफा वाढ आणि गुणोत्तर

बँकेच्या भवितव्याच्या दृष्टीने बँकेला मिळणारा स्फुल्ल नफा हा प्रथम-दर्शनी महत्त्वाचा निर्देशक असतो. परंतु खऱ्या अर्थाने बँक किती नफा कमविते हे पाहण्यासाठी निव्वळ नफ्याकडे वळवे लागते. स्फुल्ल नफ्यातून व्यवस्थापन खर्च वजा केल्यानंतर राहणारा उर्वरित भाग म्हणजे निव्वळ नफा असतो. हा नफा भांडवलदारांनी गुंतविलेल्या भांडवलाचा परतावा असतो. साजगी बँकांच्या-बाबतीत राखीव निधीकडे वर्ग केलेली रक्कम वगळून राहिलेला सर्व निव्वळ नफा भागधारकांमध्ये वाटून दिला जातो. सहकारी बँकांना मात्र तसे करता येत नाही. त्यांनी वाटावयाच्या लाभांशावर कायधाने मर्यादा घातलेल्या आहेत. याखेरीज अधिकची रक्कम राखीव निधीत जमा करून भांडवलाचा पाया अधिक बळकट करावा लागतो.

रयत सेवक सहकारी बँकेने दरसाल मिळविलेल्या निव्वळ नफ्याचे वेगवेगळ्या दृष्टिकोनातून आता विश्लेषण करू. त्यासाठीची आकडेवारी तक्ता ५.६ मध्ये मांडली आहे.

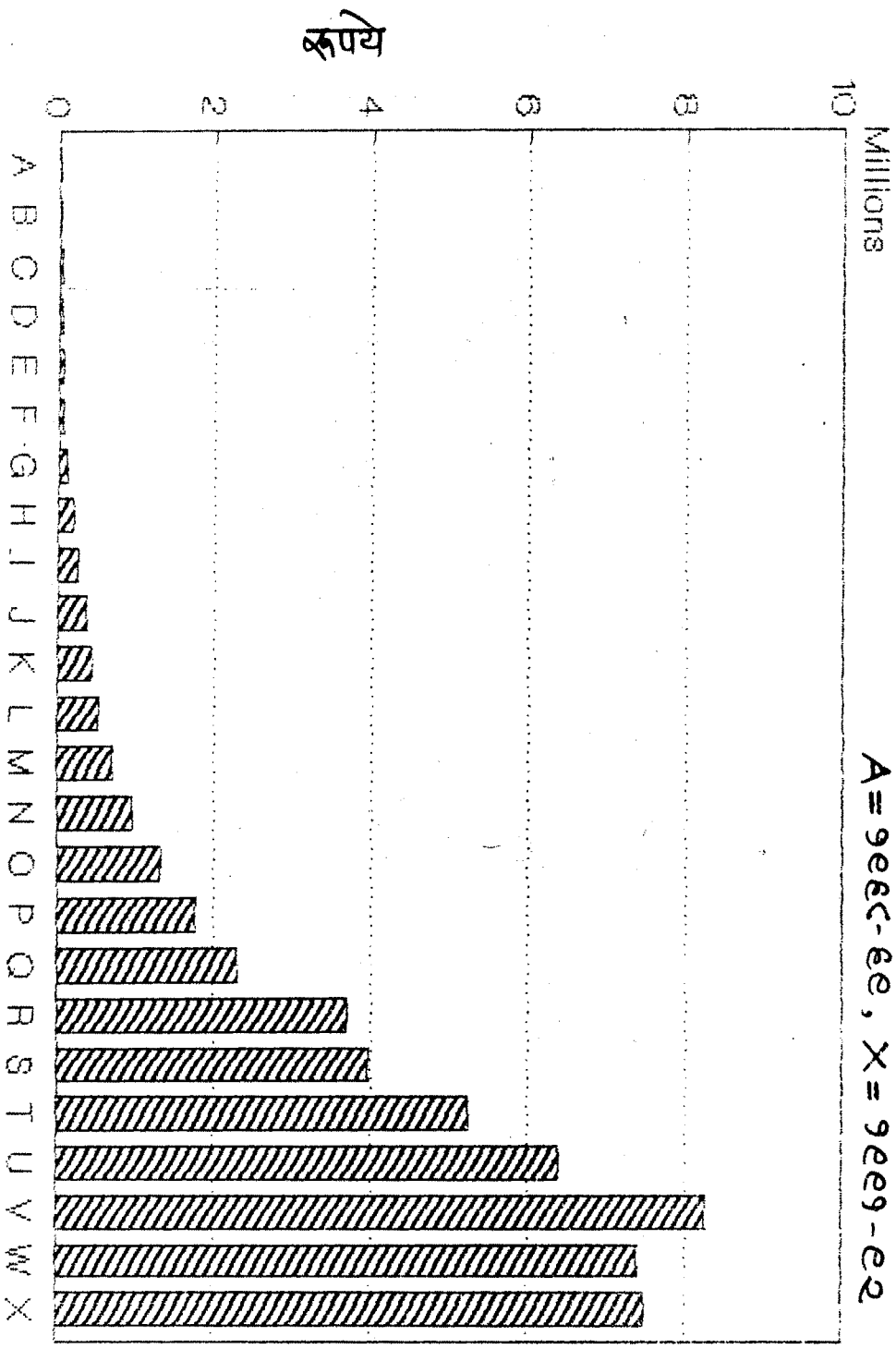
बैक्या निव्वळ नफा आणि त्या गुणोत्तरे

वर्ष	निव्वळ नफा (रुपये)	निव्वळ नफ्याचे स्पूल नफ्याशी गुणोत्तर (टक्के)	निव्वळ नफ्याचे खेळत्या भांडव- लाशी गुणोत्तर (टक्के)	निव्वळ नफ्याचे वसूल भांडवलाशी गुणोत्तर (टक्के)
१९६८-६९	२५,८०१	४८.५२	१.९३	६.१७
१९६९-७०	२९,७८७	४६.७८	१.६९	५.४८
१९७०-७१	४७,९९५	५६.१६	२.१६	७.०३
१९७१-७२	४७,२६९	५५.७०	१.६९	५.६५
१९७२-७३	५९,१७७	३८,७४	१.९७	६.१४
१९७३-७४	६७,५१८	४२.६०	१.६६	५.५५
१९७४-७५	१,१३,४७१	५४.७३	२.३७	७.७१
१९७५-७६	२,०८,८३१	६५.२९	३.५९	१६.४५
१९७६-७७	२,६३,७०९	७५.५२	३.५५	११.३९
१९७७-७८	३,५८,९५३	६३.९०	३.९९	१२.३९
१९७८-७९	४,२७,५९३	६६.०७	३.६३	११.६६
१९७९-८०	५,२१,३८९	५८.३८	३.४०	११.४१
१९८०-८१	७,०२,०४२	६७.१९	३.१९	१२.३९
१९८१-८२	९,५२,४६५	७०.०९	३.२३	१२.४५
१९८२-८३	१३,११,६९१	७२.९६	३.२०	१३.०७
१९८३-८४	१७,५८,७९८	७२.००	३.६२	१३.६१
१९८४-८५	२३,०५,७०५	६६.३५	४.२८	१३.८४
१९८५-८६	३६,९१,८९२	७८.८९	५.०१	१६.९८
१९८६-८७	३९,५९,५५७	७३.८३	४.६२	१४.४२
१९८७-८८	५२,४८,४२६	७५.८२	५.६७	१५.६८
१९८८-८९	६२,८८,१०८	७४.५९	४.३७	१५.६६
१९८९-९०	८२,४८,९८९	७६.१०	४.५३	२०.३१
१९९०-९१	७४,००,४४१	६६.५७	३.६२	१८.२६
१९९१-९२	७४,८६,२८६	५८.६३	३.६०	१८.५१

संदर्भ - तत्रैव.

वैश्वव्यापक विद्यालयों की संख्या

10

आपली सहकारी संस्थेची भूमिका जोपासत असताना बँकेने निव्वळ नफा मिळविण्याचा प्रयत्न केला आहे. १९६८-६९ साली बँकेला २५,८०१ रुपये निव्वळ नफा झाला. १९९१-९२ साली बँकेचा निव्वळ नफा रुपये ७४,८६,२८६ पर्यंत वाढला. १९६८-६९ च्या निव्वळ नफ्याशी तुलना करता ही वाढ २९० पटींची होती. सन १९६८-६९ ते १९९१-९२ या २४ वर्षांच्या काळात बँकेचा निव्वळ नफा सातत्याने वाढत गेला. निव्वळ नफ्याचा निर्देशांक १९९१-९२ साली २९,०१५ एवढा होता.

कोणत्याही बँकेत निव्वळ नफ्याचे स्थूल नफ्याशी असणारे प्रमाण जास्त असेल तर त्या बँकेचा व्यवस्थापन खर्च कमी असू शकतो. अनावश्यक स्वल्पाचा खर्च बँकेने टाळण्याचा प्रयत्न केला आहे. या बँकेचे निव्वळ नफ्याचे स्थूल नफ्याशी असणारे गुणोत्तर सन १९६८-६९ साली ४८.५९ होते. १९९१-९२ ला ते ५८.६३ राहिले. सन १९६८-६९ ते १९९१-९२ या २४ वर्षांत हे प्रमाण ३८.३४ ते ७८.८९ टक्क्यांदरम्यान कमीअधिक झाले.

खेळत्या भांडवलाशी निव्वळ नफ्याचे प्रमाण हा एक महत्त्वाचा निकष आहे. त्यातून बँकेच्या लाभप्रदतेचा एक बेलू स्पष्ट होतो. एका परीने खेळत्या भांडवलाची अंतिम उत्पन्न उत्पादकता किती आहे हे यावरून समजते. ती वाढत असल्यास बँकेच्या वाढत्या कार्यक्षमतेचे ते थोतक ठरेल. या बाबतीत रयत सेवक सहकारी बँकेची आकडेवारी पाहता असे दिसते की, १९६८-६९ ते १९७३-७४ या काळात हे प्रमाण १ टक्क्याच्या वरती आणि १९७४-७५ पासून ते २ टक्क्यांच्या वरती राहिले. १९८७-८८ हे वर्ष सर्वाधिक प्रमाण असणारे (५.६७) होते.

निव्वळ नफ्याचे वसूल भांडवलाशी गुणोत्तर किती येते हे अजमावल्यास भागधारकांना त्यांच्या भागभांडवलावर जास्तीत जास्त किती प्रत्यय मिळत

राहिला आहे याची कल्पना येते. प्रत्यक्षात हा सर्व निव्वळ नफा भागधारकांना मिळत नाही. तथापि भांडवलावरील प्रत्याय या दृष्टिकोनातून या मुद्याचा विचार करावयाचा. १९६८-६९ साली हा प्रत्याय ६.१७ टक्के होता. १९७६-७७ पासून तो दोन अंकी झाला. (११.६५).अध्ययन काळाच्या शेवटच्या वर्षी तो १८.५१ टक्के होता. १९८९-९० साली तो सर्वाधिक (२७.३१ टक्के) होता. प्रत्यायाचा दर अधिक राहिल्यामुळे बँकेचा राखीव निधी वेगाने वाढू शकला आणि बँकेची आर्थिक बैठक सुदृढ बनण्यास मदत झाली.

५.५.२ भागांची संख्या आणि निव्वळ नफा :

नफा हा गुंतविलेल्या भागभांडवलावरील प्रत्याय असतो असे यापूर्वी नमूद केले आहेच. हा प्रत्याय कसा बदलत राहिला याच्यावर प्रकाश टाकावयाला हवा. त्याचे विश्लेषण करताना एक गोष्ट विशेष लक्षात ठेवावयाची आहे ती म्हणजे संपूर्ण नफा प्रत्यक्षात भांडवलदारांना वाटला जात नाही. ही सहकारातील महत्त्वाची तरतूद आहे. त्यातील विशिष्ट भागच वाटला जातो. तथापी तो सर्व पैसा भाग भांडवलदारांमध्ये वाटला गेला असता तर त्यांना किती मोबदला मिळू शकला असता हे जाणून घ्यावयाचे आहे. त्यासाठी दर भागामागे मिळू शकणारा वार्षिक सरासरी निव्वळ नफा मोजला आहे. त्यावरून बँकेची वास्तविक लाभप्रदता किती राहिली आणि त्यामध्ये झालेले बदल कशा प्रकारचे होते ते पाहता येईल. या संबंधीची सांख्यिकी माहिती तक्ता ५.७ मध्ये दिली आहे.

ईश्टया भागांची संख्या आणि निवडक तक्ता.

क्र.	भागांची संख्या	निवडक नमा [स्ये]	दर भागा-मागे निवडक [रु.]	एका भागाचे माध्य [रु.]	दर भागायोगीन निवडक सख्याची टक्केवारी.
१२६८-६२	७१, ८७०	२५, ८०१	०.६१	१०	६.१७
१२६९-७०	५३, ३३०	२९, ७३७	०.५५	१०	५.७८
१२७०-७१	६८, २८१	७७, ९७५	०.७७	१०	७.०३
१२७१-७२	८३, ६८६	७७, २६२	०.५६	१०	५.६५
१२७२-७३	१९, २७३	५९, १७७	३.०७	५०	६.१७
१२७३-७४	२४, ३१२.२	६७, ५१८	२.७८	५०	५.५५
१२७४-७५	२९, ४३४.२	१, १३, ७७१	३.८५	५०	७.७१
१२७५-७६	३६, ४६०.२	३, ०८, ८३१	७.७३	५०	११.७५
१२७६-७७	४६, २८३.२	३, ६३, ७०९	५.७०	५०	११.३९
१२७७-७८	५७, ९२६.२	३, ५८, ९५३	६.२०	५०	१२.३९
१२७८-७९	७३, ३३२.८	४, २७, ५९३	५.८३	५०	११.६६
१२७९-८०	९१, ३४४.२	५, २१, ३८९	५.७१	५०	११.७१
१२८०-८१	१, १३, ८९२.२	७, ०२, ०४२	६.१६	५०	१२.३९
१२८१-८२	१, ५३, ७९१	९, ५२, ४६५	६.२३	५०	१२.४५
१२८२-८३	२, ००, ७१५.६	१३, ११, ६९१	६.५३	५०	१३.०७
१२८३-८४	२, ५८, ४८७	१७, ५८, ७९८	६.८०	५०	१३.६१
१२८४-८५	३, ३३, ६२५	२३, ०५, ७०५	६.९१	५०	१३.८४
१२८५-८६	४, ३४, ६२७	३६, ९१, ८९२	८.४२	५०	१६.९८
१२८६-८७	५, ७९, १०९	३९, ५९, ५५७	७.२१	५०	१४.४२
१२८७-८८	६, ६९, २८२	५३, ४८, ४३६	७.८४	५०	१५.६८
१२८८-८९	८, १७, ५७६.६	६३, ८८, १०८	७.८१	५०	१५.६६
१२८९-९०	८, १३, २९०	८३, ४८, ९८९	१०.१५	५०	२०.३१
१२९०-९१	८, १०, ५२६	७७, ००, ४७१	९.१३	५०	१८.३६
१२९१-९२	८, ०८, ७३७	७४, ८६, २८६	९.२६	५०	१८.५१

संदर्भ : तंत्रिका.

१९६८-६९ ला ४१,८४० आणि १९९०-९१ ला ८,०८,७२७ भाग सपले. १९६८-६९ ते १९७१-७२ या काळात म्हणजे ४ वर्षे प्रत्येक भागाचे दर्शनी मूल्य १० रुपये होते, तर १९७२-७३ ते १९९१-९२ या काळात ते ५० रुपये होते.

प्रथमतः दरभागामागे सरासरीने किती नफा मिळाला ते पाहू. सुखातीची चार वर्षे दर भागामागील निव्वळ नफा केवळ स्मयापेक्षा कमी १९७२-७३ पासून १९७९-८० पर्यंत तो २ ते ५ स्मयांपर्यंत राहिला. त्यानंतर १९८८-८९ पर्यंत तो ६ ते ८ स्मये तर १९८९-९० ते १९९१-९२ या काळात ९ ते १० स्मयांपर्यंत वाढला. १९८९-९० पासून मात्र नफा कमी झाला. बँकेने या घटनेकडे जागरूकपणे लक्षा देऊन योग्य ती सुधारणा करण्याचा प्रयत्न करावयास हवा.

आता दर भागामागे मिळणारा वार्षिक सरासरी प्रत्याय भागाच्या किंमतीच्यासंदर्भात पाहू. सुखातीची ४ वर्षे भागाचे दर्शनी मूल्य १० रु. होते. या चार वर्षी दर भागामागील निव्वळ नफ्याची टक्केवारी ५.४८ ते ७.०३ दरम्यान होती. त्यानंतर १९७२-७३ पासून भागाचे दर्शनी मूल्य ५० रुपये झाले. १९७२-७३ ते १९८४-८५ या काळात दर भागामागील निव्वळ नफ्याची टक्केवारी ५.५५ ते १३.८४ दरम्यान कमीअधिक झाली. तर १९८५-८६ ते १९९१-९२ या काळात ती १४.९२ ते २०.३१ या दरम्यान कमीअधिक झाली.

५.६ रोखता आणि लाभप्रदता :

प्रत्येक बँकेला ठेवीदार आणि भागभांडवलदार यांचे हितसंबंध सुरक्षित ठेवण्यासाठी एकाचवेळी प्रयत्न करावा लागतो. त्यातूनच बँकेची रोखता आणि लाभप्रदता यांचा मेळ घालण्याचा पेच बँकेला सोडवावा लागतो. ठेवीदारांचे हितसंबंध जपण्यासाठी रोखतेकडे बँकेने अधिक लक्षा दिल्यास लाभप्रदता घटते. आणि त्यामुळे भागभांडवलदार नाराज होतात. या उलट भाग

भांडवलदारांना नफा वाढवून झुकते माप घायचे म्हाले तर रोखता कमी राहिल्याने ठेवीदारांच्या बँकेवरील विश्वासाला तडा जाण्याचा संभव असतो. याकरिता या शृंगापत्तीतून बाहेर पडून रोखता आणि लाभप्रदता यांच्यात योग्य तो समतोल साधण्याची कसरत सर्व बँकांना करावी लागते.

या दृष्टीने रयत सेवक सहकारी बँकेने आपले धोरण कसे आखले आहे हे पाहावयाचे आहे. त्यासाठी अभ्यासासाठी घेतलेल्या संपूर्ण कालखंडात आपल्या मत्तेचे विभाजन वेगवेगळ्या गटात कसे केले गेले आहे आणि कालौघात त्यात कोणत्या दिशेने बदल झाले आहेत याचे परीक्षण करणे उद्बोधक ठरेल. तक्ता ५.८ मध्ये या संदर्भातील तपशील दिलेला आहे.

रोख पैसा या घटकामध्ये बँकेकडे असणारी रोख शिल्लक, अन्य बँका-मध्ये असणा-या विविध ठेवी, जिल्हा मध्यवर्ती आणि राज्य सहकारी बँकेकडे असणा-या ठेवी यांचा समावेश आहे. गुंतवणूक घटकामध्ये बँकेने विविध संस्थांचे घेतलेले भाग, रोखे आणि अन्य ठिकाणी नफ्याच्या हेतूने केलेल्या गुंतवणूकींचा समावेश होतो. कर्जे या घटकामध्ये बँकेने विविध प्रकारच्या दिलेल्या कर्जांचा समावेश होतो. येथे एक गोष्ट लक्षात ठेवती पाहिजे की, रयत सेवक सहकारी बँकेने अल्पसूचना कर्जे कधीही दिलेली नाहीत, त्याच प्रमाणे हुंड्यांचा व्यवहारही केलेला नाही. ही पगारदार कर्मचा-यांची बँक असल्याने या बाबी आढळत नाहीत.

तकत्यावरून असे दिसून येते की, या बँकेने अगदीसुद्धातीपासून रोख स्वरूपात पैसा मोठ्या प्रमाणात ठेवला आहे. अर्थात बँकेच्या गुंतवणुकी आणि बँकेने दिलेली कर्जे यांच्या तुलनेत तो अल्प आहे. रोखता व लाभता यात बँकेला समन्वय साधावयाचा असतो. बँकेकडे १९६८-६९ साली ४४,१०७ रुपये एवढा रोख पैसा होता. आणि कालौघात तो सतत वाढतच गेलेला आहे. १९९१-९२ साली तो १,१२,२८,६९० होता. ही वाढ २५४ पटींची होती. रोख पैशाची एकूण मत्तेशी असणारी टक्केवारी पाहता, गुंतवणुकी व कर्जे यापेक्षा ती फारच कमी आहे. अर्थात ती जास्त नसावीही, कारण ती जास्त नसेल तरच बँकेची लाभता वाढते. १९६८-६९ मध्ये एकूण मत्तेत रोख पैशाची टक्केवारी ३.८५ होती. त्यानंतर १९७६-७७ पर्यंत ती कमी होत गेलेली आहे. त्यानंतरही तिच्यात चढउतार होत गेलेले दिसतात.

बँकेच्या मत्तेमध्ये यानंतर येणारा घटक म्हणजे गुंतवणुकी या संदर्भातील तपशील पाहता असे दिसते की, एकूण मत्तेशी गुंतवणुकीची असणारी टक्केवारी सुद्धातीस जास्त होती. परंतु कालौघात ती बरीच कमी झाली. याचा अर्थ बँकेने सावधपणा बाळगून आपल्याकडील पैसा कोणत्याही प्रकारे

जोखमीच्या बाबींमध्ये अडकवावयाचा नाही अशी खबरदारी घेतलेली होती. बँकेच्या आर्थिक पायाला कमकुवतपणा आणणा-या आर्थिक जबाबदा-या च्यावयाच्या नाहीत असाच हा विचार दिसतो. १९६८-६९ ते १९९१-९२ या काळात गुंतवणुकीची एकूण मत्तेशी असणारी टक्केवारी ११.०७ ते ४६.०५ या दरम्यान कमीअधिक होत राहिली.

शेवटी विचार करावा. तक्तावरून असे दिसून येते की, बँकेच्या एकूण मत्तेमध्ये सर्वाधिक हिस्सा असणारा कर्ज हा घटक आहे. १९६८-६९ ते १९७४-७५ या काळात एकूण मत्तेतील कर्जाची टक्केवारी सातत्याने वाढतच गेली आणि नंतरच्या काळात मात्र तिच्यात चढउतार होत गेले. रोख पैसा आणि गुंतवणुकी यापेक्षा कर्जव्यवहारात बँकेने अधिक रस होतला आणि ते साहजिकच आहे. रोख पैशाची टक्केवारी कमी होत असताना त्याचबरोबर कर्जव्यवहारांची टक्केवारी वाढत राहिलेली आहे.

सारांश, रयत सेवक सहकारी बँकेने २४ वर्षांच्या कालखंडात रोख पैशाच्या रुपाने राखली जाणारी मत्ता टक्केवारीत खूप कमी करून तो पैसा गुंतवणुकी आणि कर्जव्यवहार याकडे वळविला. हा सर्व तपशील साकल्याने लक्षात घेतल्यास रयत सेवक सहकारी बँकेने लाभ प्रदत्तेपेक्षा रोखतेचा विचार अधिक केला आहे आणि बँकेच्या अस्तित्वाला धोका पोहोचणार नाही अशा पध्दतीने नफा मिळविण्याचे मार्ग चोखाळले आहेत असा निष्कर्ष निघतो.

५.७ बँकेच्या भविष्यकालीन योजना :

आतापर्यंतच्या अध्ययनामध्ये रयत सेवक सहकारी बँकेच्या आर्थिक व्यवहारांचा विचार केला आहे. त्या अनुषंगाने बँकेचे भांडवल, ठेवी, कर्ज, उत्पन्न खर्च, राखीव निधी इत्यादी घटकांचा विचार करण्यात आला. आता थोडे

भविष्याकडे पाहावयाचे. बँकेचे अध्यक्ष, काही संचालक आणि व्यवस्थापक यांच्याशी चर्चा करून बँकेच्या भविष्यकालीन योजना कोणत्या आहेत या-बद्दल माहिती घेण्यात आली. बँकेच्या भविष्यकालीन योजना पुढीलप्रमाणे आहेत.

५.७.१ शाखा विस्तार -

"रयत सेवक सहकारी बँक" ही रयत शिक्षण संस्थेतील कर्मचा-यांची बँक आहे. रयत शिक्षण संस्थेच्या शैक्षणिक शाखा म्हणजे प्राथमिक शाळा, माध्यमिक विद्यालये, उच्च माध्यमिक विद्यालये आणि महाविद्यालये संपूर्ण पश्चिम महाराष्ट्रात पसरलेल्या आहेत. बँकेचे मुख्य कार्यालय सातारा येथे असून १९८३ साली अहमदनगर, सांगली आणि पुणे येथे शाखा उघडल्या आहेत. परंतु रयत शिक्षण संस्थेचा शाखाविस्तार पाहता बँकेच्या शाखा खूपच कमी आहेत. त्यामुळे बँकेने नवीन शाखा काढण्याचा प्रस्ताव रिझर्व्ह बँकेकडे पाठविलेला आहे आणि त्याचा पाठपुरावाही केलेला आहे. परंतु रिझर्व्ह बँकेने अद्याप नवीन शाखा काढण्यास परवानगी दिलेली नाही. परवानगी मिळण्यासाठी संचालक मंडळ प्रयत्नशील आहे.

५.७.२ कर्मचारी प्रशिक्षण -

कर्मचारी प्रशिक्षणासाठी बँकेने आतापर्यंत प्रयत्न केले आहेत. जास्तीत जास्त कर्मचा-यांना यापुढेही विविध ठिकाणी प्रशिक्षणासाठी पाठविण्याचा प्रयत्न बँकेकडून केला जाईल.

५.७.३ गुणी विद्यार्थ्यांसाठी -

दहावी आणि बारावी परीक्षेत रयत शिक्षण संस्थेच्या प्रत्येक विभागात प्रथम आलेल्या विद्यार्थ्यांस आणि विद्यार्थिनींस बक्षिस वाटप,

त्यांच्या शाखेच्या मुख्याध्यापकांचा सत्कार, तसेच या परीक्षात मंडळामध्ये विषयात प्रथम आलेल्या विद्यार्थ्यांना बक्षीस वाटप आणि त्यांच्या विषय शिक्षकांचा सत्कार असा कार्यक्रम घेण्यात येतो. रयत शिक्षण संस्थेतील दहावी आणि बारावी मध्ये संस्थेच्या प्रत्येक विभागात प्रथम येणा-या मुलाला व मुलीला प्रत्येकी रुपये २५१ चे पारितोषिक दरवर्षी बँकेमार्फत देण्याचे ठरविण्यात आले आहे.

५.७.४ इमारती व इतर -

रयत सेवक सहकारी बँकेची स्वतःच्या मालकीची इमारत नाही. सातारा येथील बँकेचे कामकाज रयत शिक्षण संस्थेच्या मुख्य कार्यालय इमारतीमध्येच चालते. सांगली, अहमदनगर, पुणे येथेसुद्धा बँक भाड्याच्या इमारतीमध्येच आहे. या सर्व ठिकाणी बँकेच्या स्वतःच्या मालकीची इमारत बांधण्याचा बँकेचा विचार आहे आणि त्या अनुषंगाने बँक इमारत निधीही साठवीत आहे.

सोने तारण कर्ज योजना चालू करण्याचा बँकेचा विचार आहे.

महाराष्ट्रातील सर्व पगारदार नोकरांच्या बँकांचा परिसंवाद आयोजित करण्याचा बँक विचार करित आहे.

५.८ स मा रो प -

रयत सेवक सहकारी बँकेने आपला निश्चय आणि दक्षाता याद्वारे आपल्या आर्थिक व्यवहारांचा विस्तार केला. त्या अनुषंगाने ठेवींचे संकलन केले. हळूहळू कर्जव्यवहार आणि गुतकगूक यामध्ये वाढ केली. खर्चावर आणि विशेषतः व्यवस्थापन खर्चावर, प्रथमपासून योग्य नियंत्रण ठेवले. उत्पन्न मिळविण्याच्या बाबतीत कोणतीही पिसाडघाई केलेली नाही. परंतु

नफ्याकडे दुर्लक्षाही केले नाही. राखीव आणि अन्य प्रकारच्या निधींमध्ये गरजेनुसार वाट केली. अशा निधींमध्ये नेहमी चढती कमान आढळते. रोखता आणि लाभता यामध्ये योग्य मेळ घालत असताना सुरक्षितता टिकवून ठेवली हे तत्त्व बँकेने अगदी स्थापनेपासून ठेवल्यामुळे बँक कधीही धोक्यात आली नाही.

.....